

Erdély politikai helyzete Dávid Ferenc korában.

Irta: Szentmártoni Kálmán.

A XVI. században alig volt csöndes, nyugodt hely egész Európában. Mindenfelé tülekedés, szorongás; erős csatákat vívnak karddal és tollal s nagy átalakulások vannak. A politikai és társadalmi ellentétek mellett most már egy újabb válaszfal is van: a vallás. A reformált egyházak egymással s a katholicizmussal szemben úgy állanak, mint ádáz ellenségek. Ellentétek, ellenmondások mindenben úgy, hogy megközelítőleg is nehéz volna e korról tiszta képet adni. Rombolás, építés, gyűlölködő ellenségek testvéri frigye, a világosság harca a sötétséggel, a tudatlansággal, a durvaság találkozása a krisztusi szeretettel, az érzelmek és indulatok sötét chaosa, melyből új élet, új világosság, új társadalom születik. A reformáció szelleme megteremti a politikai- és vallásszabadság eszméjét s ez véget vet a középkornak, mely csak pápát és császárt ismert. Hódít a népfölség elve, a demokratizmus s már hirdetik, hogy a nép előbbre való a királynál.

Az Európában felfedezhető eme általános vonások nagyrészt Erdélyben is meglátszanak.

Erdély, mint végvidék, kezdetben csak földrajzilag volt különálló terület, Magyarország egyik része volt, mint napjainkban. A mohácsi vész következményei azonban külön politikai országgá, választó fejedelemséggé fejlesztették.

Mohácsnál a koronás fő elesett. A nemzeti akaratot képviselő köznemesség, a *nemzeti párt*, azt akarta, hogy a magyarok által szerzett hazát magyarok kormányozzák, a másik, a *németnek* nevezett párt, a helyzettel megalkuva, idegent is szívesen látott a magyar trónon, különösen, ha saját célját elérhette. Mindkét párt törvényes alapra hivatkozva, megválasztotta jelöltjét, az előbbi Szapolyai János erdélyi vajdát, utóbbi Habsburgi Ferdinándot

Utóbbi azért, mert remélték, hogy bátyja, a hatalmas V. Károly császár, Magyarországot a török ellen meg fogja védelmezni.

Az új-kor elején a Habsburgok szerencsés házasságaik révén világbirodalmat alkottak. E nagyhatalmi túlsúly ellen megalakul a legellentéteesebb elemekből az egyetemes történelem első politikai szövetsége. (Cognacban 1527-ben.) E szövetség tagjai: I. Ferenc francia király, kinek birodalmát a Habsburgok minden oldalról fenyegették, a kereszténység feje, a pápa s a keresztények legnagyobb ellensége, Szulejmán szultán. A cognaci ligába Szapolyai János is belépett. Ezt azonban ne tekintsük világtörténeti szerepnek, hanem annak, hogy az európai diplomácia törekvése a Habsburgok elleni küzdelemben megegyezett a magyar nemzeti törekvésekkel.

Magyarországnak I. Ferdinánd kezén levő részét szintén Habsburgbirtoknak tekintették s mint ilyent kezdte meghódítani Magyarországot Szulejmán.

A törököt tehát Ferdinánd hozta a nyakunkra, mert Szulejmán politikája a Habsburgok ellen irányult s Magyarország meghódítása csak másodrangú kérdés volt.¹

Ezenkívül az ellenkirályok is harcolnak egymással, míg végre a nagyvárađi békében megegyeznek.

Szapolyait idegen szövetségesei nem segítették s ő maga nem volt elég erős Magyarország egységének helyreállítására. Halála után fia, János Zsigmond, lett a nemzeti királyság eszméjének örököse s Magyarország választott királya, akitől Ferdinánd Buda várát el akarta foglalni. A szultán azonban nem engedhette, hogy Buda német kézre jusson s 1541-ben csellel elfoglalva, magának megtartotta. Erdélyt átadta Izabellának és fiának, János Zsigmondnak s így a kettős királyság után az ország *három részre* szakadt.

Buda elfoglalása a nyugati kereszténységet is megrémítette s Ferdinánd kénytelen volt belenyugodni Magyarország három részre osztásába, ahol a jogi egység is már csak a szultán főhatalmában volt meg.

Ez a szomorú körülmény vezetett Erdély önálló állami éle-

¹ Beöthy Á.: A magyar államiság fejlődése. 293. l.

tére. A nagy és hatalmas középkori Magyarország romjain épült fel a kis Erdély, hogy megmentse a jövőnek a magyar nemzeti állameszmét. E korszak történetét János Zsigmond nyitja meg.

Erdélyben minden törekvés oda irányult, hogy önkormányzattal bíró külön állammá fejlődjék, ami meglátszik már az 1542-iki országgyűlésen, ahol: „Martinuzzit a királyné és fia helytartójává választották, mellé tanácsosokká a hét magyar megyéből, hét székely és hét szász székből hét-hét egyént tettek, akik később a fejedelmi tanácsot alkották.“ (1. t.-c.)¹ Ugyanezen országgyűlésen a három nemzet *unióját* megerősítették.

Az 1543-iki országgyűlésen már elismerik Izabellát és János Zsigmondot fejedelmüknek s arra kérik a szultánt, hitlevélben erősítse meg azon szabadságukat, hogy ennek halála esetére a magyar nemzetből azt, akit tetszik, „fejedelmükké választhassák.“² 1544-ben már a részekre is kötelező törvényeket hoznak Erdélyben.

E törekvesekkel szemben Martinuzzi, a kor legnagyobb diplomatája: Magyarország egységét akarja helyreállítani. Miután látta, hogy ez János Zsigmond alatt nem sikerült, osztrákellenes politikáját megváltoztatta s 1551-ben rávette Izabellát Erdély átadására. Izabella nem vonakodott, mert Erdélyt nem szerette, Martinuzzit pedig gyűlölte.

Az egész Magyarország örvendett az *államegység* helyreállításának, de Ferdinánd Erdélyt se átvenni, se megvédeni nem tudta. A további küzdelemben sem volt a törökkel szemben soha elég erős, hogy Erdély alkotmányos életének árthasson.

A szultánt ámító Martinuzzit Castaldo megölte s az alkotó szeilem elpusztításával „az egész művelet összeomlott.“ Az osztrák uralom ellen Erdélyben mindenütt zugolódtak s azt mondták, „hogy inkább lesznek a töröknek rabszolgái, mintsem a zsoldos hadat házaikba fogadják.“³

A szultán az egységre törekvő békéről hallani sem akart s a „prófétára, atyáira s kardjára esküdött meg, hogy később birodalmának szétbomlását megérni, mintsem, hogy Magyarország és

¹ Mikó Imre: Erdély különválása Magyarországtól. Tud. Akadémia évk. IX. k. 5 drb. 78—79. l. — Szilágyi S.: Erdélyország története. I. 283. l.

² Szilágyi: i. m. I. 285—286. l. és Kővári: Erdély történelme III. 88. l.

³ Beöthy: i. m. 297. l.

Erdély királyának birodalmából csak egy kődarabot is kivéetni, elvéteni, elidegeníttetni, vagy azt az *ifjú János királyon kívül* bárki által is bíratni megengedje.¹ A török szultánon kívül a francia király is: „fényes ígéretekkel kecsegtette Izabellát az Erdélybe visszatérésre.”² A János Zsigmond iránti eme nagy jóakarathoz magyarázata abban van, hogy az európai, különösen a francia diplomácia Erdélyt ki akarta használni a Habsburgok gyengítésére.

Izabella visszajött s 1556-ban a kolozsvári országgyűlésen Erdély s a részek közjogilag is egyesültek és megvetették alapját az erdélyi nemzeti fejedelemségnek, melynek történelmünkben oly dicső szerep jutott. A királyné kötelezte magát, hogy a törvényeket s a három nemzet kiváltságait tiszteletben tartja. Erdély a függetlenségi eszmét nemcsak a politikai szervezkedésbe vitte be, hanem a vallásba is. A már úgyszólván 1542 óta protestánsná lett Erdély végrehajtotta az egyházi javak secularisatióját s a lefoglalt egyházi javakat az állam céljaira használták fel.³

Erdély *külső politikája* Izabella s ennek halála (1559.) után János Zsigmond alatt 1566-ig *libelláló* volt, a két versengő nagy hatalom közül, hol az egyikhez, hol a másikhoz húzódtak.

Miksa azonban elárulta a szultánnak a János Zsigmonddal kötött 1565-iki kiegyezést: „Ismerje meg a szultán ezekből, hogy a fejedelem nem méltó pártfogására.” „Im micsodás hűtök legyen egymáshoz a keresztény fejedelmeknek — mondá a szultán a divánban — láthatjátok.”⁴

János Zsigmond elhatározta, hogy személyesen mondja el mentségét a szultánnak. A követeknek ez a kijelentése a szultánt lecsillapította s 1566-ban a zimonyi táborban szívélyesen fogadta János Zsigmondot s szerelmes fiának szólítva a mindenkori pártfogásáról biztosította. Ugyanezévben athnamet küldött a szultán János Zsigmondnak, melyben megesküdött, „hogy a fejedelmet és Erdélyt szabadságában örökké megtartja, oltalmazza. A fejedelemnek választása, legyen mindenkor a te országodnak hatalmá-

¹ Mikó i. m. 101. l. és Szádeczky L.: Izabella és János Zs. 44—45. l.

² Szádeczky L.: Izabella és János Zsigmond 89—90. l.

³ Kövári i. m. 152. l. és Szilágyi i. m. 335. l.

⁴ Szilágyi i. m. 355. l.

ban és szabad akaratjában. Mindezekért kívánja, hogy a fejedelems az utánna jövők az évenkénti adót (10.000 arany) beszolgáltassák.“¹

Ugyanekkor a francia követ is felajánlotta urának szövetségét. János Zsigmondnak a törökkel 1566-ban kötött eme szövetsége Erdélyre nagyjelentőségűnek mondható. Erdélynek ezt a politikáját alaptalanul itélik el, mert János Zsigmondnak a török szövetséggel nem az volt a célja, hogy a mohamedán világgal a XVI. század erős keresztény szellemét elnyomja, hanem politikai szükségszerűségből ezzel akarta megmenteni a magyar nemzetet, annak alkotmányát s a vallásszabadságot. Buda helyett Gyulafehérvár lett a magyar nemzeti politika középpontja s János Zsigmond ezzel véget vetett a bizonytalan kapkodásnak, mely hol a Habsburgokhoz, hol a török portához vonta az ország sorsának intézőit. Ezzel biztos hitet és bizalmat öntött a lelkekbe a független választófejedelemség, a szabad Erdély önálló kialakulására, fejlődésére.

Az osztrákok még napjainkban is szemünkre vetik, hogy a törökkel cimboráltunk, pedig azt csak nem róvhatja fel senki Erdélynek, hogy két rossz közül a jobbikat választotta, nem különösen azért, mert e politika helyességét Erdély belélete fényesen igazolta.

Szolimán atyailag bánt János Zsigmonddal s végrendeletében is meghagyta, hogy Erdélyre, „*az ő teremtvényére* jól gondot viseljenek, kedvezzenek neki, szabadságában ne gátolják.“²

Tévedés volna ezek után azt gondolni, hogy János Zsigmond és Erdély a szultánnak kedvence volt. Nem az alkotmány s a szabadságszeretete vezette a szultánt, hisz hevesen tiltakozott a magyarság azon kérésére, hogy János Zsigmond királysága alatt egyesítse az egész Magyarországot. Törökország politikájának a szétdaraboltság elve felelt meg s így Erdélynek nem a szultánok, hanem a nemzetközi viszonyok kedveztek.

János Zsigmond maga is érezhette, hogy a törökbarátság őszinte nem lehet, mert a szövetség megkötése után is a Habsburgokkal való családi összeköttetést kereste.

¹ Mikó i. m. 118. l.

² Mikó i. m. 121. l.

János Zsigmond halálával újra felmerült a Habsburgok és a török fennhatóság közötti választás kérdése, de az önállóságukat féltő erdélyiek az utóbbit fogadták el, mert a szultán belügyekben teljes szabadságot adott az erdélyieknek. Ily hangulat után a megválasztott Báthori István is a török barátságot kereste s főtörekvése az volt, hogy János Zsigmondnak a szultánnal kötött, említett szövetsége továbbra is érvényben maradjon, amit el is ért, mind ő, mind utóda, Báthori Kristóf. A Habsburgok törekvéseit az unitárius Békes Gáspár képviselte a fellázított székelységgel, de a függetlenségre törekvő nemzeti akarattal szemben gyengéknek bizonyultak.

A politikai élet függetlenségével a vallásszabadság elve karöltve járt. Az új egyházak demokratikus szervezetükkel a politikai alkotmányba is szabadelvűséget vittek be és viszont a sajátos politikai helyzet tette lehetővé, hogy a lelkiismereti szabadságnak, a politikai szabadság ikertestvérének tulajdonképeni szülőföldje Európában a kis Erdélyország lett. Míg Európaszerte véres vallásháborúk folynak, addig Erdély, megelőzve egész Európát, törvényekkel biztosítja, hogy: *„Kiki vallja azon hitet, mely neki tetszik.”*¹

E jelenségekből helytelenül következtetné valaki, hogy e szerint Erdély volt a XVI. század legfelvilágosultabb, legműveltebb országa.

Európa legtöbb uralkodója, köztük a Habsburgok is, az államegységért a vallásegységet fenn akarták tartani s természetesen a katolikust, mint amely az egyéni önállóságot elnyomta s szervezeténél fogva is az egyeduralomnak, a monarchiának a kifejezője.

Hogy Erdély szabadelvűségben az egész Európát megelőzte annak legfőbb okát sajátos belpolitikai életében és alkotmány szervezésében kell keresnünk.

Erdély lakói köz- és magánjogi tekintetben nem voltak egyenlők.² A tulajdonképeni politikai nemzetet három nemzet

¹ Szjlágyi i. m. 337. l. és Kővári i. m. 155. l. 1557-iki tordai országgyűlés.

² Lásd Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtört., Nagy Ernő: Magyarország közjoga és Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány c. művek idevonatkozó részeit.

alkotta: *a magyar, a székely és a szász* s politikai jogai csak ezeknek voltak. A magyarok a honfoglaló Töbötöm utódai; kiváltságokat élveznek s mind nemesek, közvetlen fejük: *a vajda*. A székelység megtartotta ősi szervezetét. Minden székely nemes volt s a legmesszebbmenő kiváltságokat élveztek, semmiféle adót nem fizettek. Fejük az *ispán* (comes sicolorum). A szászoknak az 1224-iki diploma Andreanum értelmében szintén kiváltságaik és széleskörű autonómiájuk volt. Élükön a *szebeni gróf* (comes cibiniensis) állott. Mind a három nemzetnek hét-hét vármegyéje van, melyek *külön* közigazgatási kerületet képeznek s e szerint Erdélyben *háromféle közigazgatás* volt.

A vajda, a székelyek ispánja s a szászok grófja volt az erdélyi kormány szervezetben a királynak a legfőbb tisztviselője, de ezek egymástól függetlenül intézték nemzetük ügyeit a király képviselésében. Azonban e különböző közigazgatási kerületeknek voltak közös ügyei is, melyeket a vajda elnöklete alatt tartott közös gyűléseken intéztek el. E gyűlések leginkább a honvédelem kérdésével foglalkoztak s egymásnak a kül- és belsőlegénytől való megvédésére *uniót* kötöttek, amit később közjogilag is elismertek s az egyes nemzetek kivánalmait még a hivatalok betöltésénél is tekintetbe vették.

Erdély többi lakóinak, köztük a nagyszámú oláhságnak a középkori szokás szerint úgyszólván semmi joguk sem volt. A köz- és magánjogoknak ilyen egyenlőtlen megosztása azt eredményezte, hogy Erdély többi lakói fejlődni nem tudtak s érzésben, erkölcsben különösen az oláhság alatt maradt.

Természetesen az állampolgári kötelességeket is első sorban a közjogokat élvezők teljesítették.

Ilyen helyzete, szervezete volt Erdélynek, midőn a nyugatról jövő reformáció szelleme a mohácsi vész után nálunk is kezdett mind erősebbé válni. A szászok között még Szapolyai János alatt, ennek akarata ellenére is akadálytalanul terjed a protestántizmus s 1533 óta már Honterus is működött. Martinuzzi, a barát sem szívesen nézte a protestánsok szaporodását, de politikai okokból ellenük fellépni nem mert.

Kezdetben a Luther vallása terjedt el, különösen a szászok között. Luther tanait még 1558-ban a lángeszű *Dávid Ferenc* is

védte, de hiába voltak az egyeztető zsinatok, mert már a következő évben az erdélyi protestántizmus két részre szakadt s Kálvinnak is sok követője akadt a magyarok és székelyek között. Az 1562-iki trienti zsinat után az ellenreformáció mindinkább tért hódít s János Zsigmondtól is kívánják a katholicizmus visszaállítását, amire az erdélyiek 1564-ben azzal felelnek, hogy a Kálvin vallását is bevett vallásnak nyilvánítják. Erre következett aztán a reformáció történeti logikájának kényszerűsége: *az unitárizmus*, a legtisztultabb kereszténység, ahol már az ész a vallás normája és haszontalan minden, ami a józan értelem ítéletével nem egyezik meg.

A mindig forrongó Erdélyben is folyton változtak a vallási ügyek, mint általában mindenütt a XVI. században. Az Erdélyt foglalkoztató kérdések közül a legfontosabb a vallás volt. Egykorú feljegyzés szerint — a fejedelemtől kezdve mindenki — „este-reggel, éjjel, nappal, falun-városon, étel-ital között“ a köznép is vallásos kérdésekkel foglalkozott s vitatkozott. Ezenkívül a nyilvánosan tartott disputációk is nagyban elősegítették a reformáció terjedését úgy, hogy az 1569-iki nagyváradi vitatkozás után, melyben a fejedelem is részt vett, az unitárizmus ügye diadalra jutott. 1571 óta pedig az unitárius vallás a törvényesen elismert negyedik „*recepta religio*.“ Köztudatba átmenően törvénybe iktatták, hogy: „*Isten igéje mindenütt szabadon hirdettessék, . . . mert a hit Istennek ajándéka.*“ Első sorban ezért lehet és szokták Erdélyt a szabadság hazájának nevezni.

E törvények szelleme igaz világításban mutatják be János Zsigmondot és tanácsosait, de a vezetőség bölcs, a viszonyokat felismerő belátása mellett, Erdély sajátos helyzetében kell keresnünk az akkor szokatlan vallási szabadelvűséget.

Az egyéni, a lelkiismereti szabadság elvének, mind az erdélyi, mind a nemzetközi viszonyok kedveztek. Erdély külpolitikai tekintetben a török birodalom politikájától függött, de az alárendeltség a szabadelvűség kifejlődését nem gátolta, mert belügyeibe a török nem avatkozott. Sőt a fennhatóság a protestántizmusnak határozottan kedvezett, mert a török a vallással nem törődött s a katolikusokat éppen nem szerette, mert Habsburg-pártiaknak tartotta,

Erdély speciális szervezete is használt az új egyházaknak. Az erdélyi fejedelemség megalakulásának kezdetén e három nemzet különféle jogai nem engedték a nemzet egységes kifejlesztését. Martinuzzi is terveit csak úgy tudta kivinni, ha ő maga is alkotmányos és vallási engedményeket tett s így már a katolicizmus erősítésére törekvő Martinuzzi helytartó alatt meghozták a törvényt, hogy: „szabad legyen mindenkinek megmaradni az Istentől adott hitben.”¹

A szászok és székelyek kiváltságaikhoz kitartóan ragaszkodtak s az érdekeikkel ellenkező törvények létrejöttét megakadályozták, pedig minden kérdésben szükséges volt, hogy a három nemzet egységesen határozzon.

A törököknek fizetett adókban kezdetben csak a magyarság és szászok vettek részt, ami igazságtalan volt. Martinuzzi rávette ugyan a székelységet, hogy megfelelő ökörsütéssel (bélyegzés) járuljanak hozzá ők is, de halála után a székelység az adót megtagadta. E visszás helyzetet János Zsigmond úgy szüntette meg, hogy 1562-ben a fellázadt székelységtől kiváltságait elvette.

Az erdélyi országgyűlésnek jogköre sokkal szélesebb volt, mint a mai magyar országgyűlésnek. Ez vetette ki az adót s a honvédelemről is ez intézkedett. A közvetlenség oly erősen nyilvánult meg e gyűléseken, hogy ez ellen tenni nem igen lehetett. A fejedelemnek mindig arra kellett törekednie, hogy a három nemzetet megnyerje minden ügyben, mert az országgyűlés a bel- és külpolitikai ügyek intézését kezében tartotta. Nemcsak hozta a törvényeket, hanem azoknak végrehajtását ellenőrizte s befolyását a közélet minden terén a törvénykezésben, az anyagi és szellemi életben mindenütt érvényesítette s így természetesen a vallási ügyekben is. Olyan széleskörű jogok ezek, hogy a XVI. század való világa, ránk nézve csak az ábrándok világa lehet. Ilyen országgyűlés mellett méltán lehetett mondani, hogy nincs köztársasági kormányforma, melyben a polgárság több jogot élvezett volna, mint az erdélyiek János Zsigmond monarchikus uralkodása alatt. Erdélyben igazolódott, hogy a vallásszabadság a politikai szabadságnak egyik töredéke. Ebben a szabadelvű kor-

¹ Szilágyi Sándor: Az erdélyi alkotmány megalakulása a separató kezdetén. Századok 1876. I. 47. l.

mányformában találhatjuk legfőbb magyarázó okát az Európában akkor ismeretlen vallástügyi szabadságnak. Ez egyébiránt nem erdélyi különlegesség, hanem logikai szükségszerűség, mert minden országnak törvénye kapcsolatban van az ország sajátos viszonyaival, amint Montesquieu megállapította.

Az egykorú Borsos Sebestyén ugyan krónikájában azt mondja, hogy mivel a király, János Zsigmond az unitárius vallásra tért: „majdnem mind az ország arra hajolt volt, ama közmondás szerint:

A nép ingadozó, mindig lejedelme után megy,

A koronás főhöz szabja magát a világ.

(Mobile mutatur semper cum Principe vulgus,

Regis ad exemplum totus componitur orbis.¹)

Azonban nem kizárólag a koronás főben, nem a szellemi és erkölcsi élet magas fejlettségében, hanem különösen Erdély és a három nemzet sajátos kiváltságaiban, a közös érdekek kiegyenlítésében s az egyes népfajok pszichológiájában kell keresnünk a magyarázatot a *Luther-, Kálvin- és a Dávid Ferenc-éle* reformáció elterjedéséhez. Ez a fejedelemnek s tanácsadóinak vallási téren szerzett érdemét nem kisebbíti, mert a legnagyobb bölcsesség a viszonyok felismerésében s a helyzethez való alkalmazkodásban van.

A mérsékelt szászság hű marad nemzeti reformátorához, Lutherhez, de a magyarság s különösen a székelység szabadelvű természeténél, szabadságszereteténél fogva tömegesen csatlakozik a magyar nemzeti érzésnek és szellemnek leginkább megfelelő unitárius valláshoz. A szabadság elve, szeretete benne van a magyar ember vérében, jellemében. Ez a magyarnak az egyetlen Keletről hozott erénye, amit a nyugati kultúra még nem tudott megsemmisíteni. Ha a honfoglaláskori magyarság ősi, pogány istenében a *szabadságot* védelmezte, úgy könnyen megérthető, hogy miért csatlakozott oly tömegesen ahhoz a valláshoz, amely legszentebb egyéni jogainkat általánossá teszi.

Dávid Ferenc igazi, tősgyökeres magyar volt. Előtte az lebegett, hogy a tisztultabb unitárizmussal az összes protestánsokat egy táborba vonhatja; elterjeszti az új vallást az oláhság

¹ Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke 181. l.

között s így Erdélyben az unitarizmussal megvalósítható lesz az egy akol, egy pásztor. A valóban független, egységes államforma mellé képzelte és hirdette a jövő vallásának az unitáriust. Ez a gyönyörű gondolat a fejedelem s a nagy reformátor halálával sírba szállt, mert a katolikus Báthoriaknak és az erdélyiekre erőszakolt jezsuitáknak más eszményük volt s az unitáriusok a remélt, rózsás aranyszáznak csak a töviseit érezhették.

Szabadság, szabadelvűség a vallásban, az államban, ez volt Dávid Ferenc hitvallása. A XVI. századnak, a reformációnak a teremtménye ez a két új eszme: a politikai és vallásszabadság eszméje. Csodásan változatos és a történelem egyik leggazdagabb százada volt Dávid Ferenc kora, amely ily értékes eszméket termelt. Gazdag annyira, hogy mi négy század multán felvilágosodottnak hirdetett és szabadelvűnek hazudott századunkban is tanulhatnánk tetteiben nyilvánuló idealizmust, szabadelvűséget annak a kornak egyik igazi, legnagyobb apostolától, Dávid Ferenc-től. Visszamenve a szabadelvű vallá-osság ez igazi, ősi, tiszta forrásához, tanulhatnánk lelkesedést s erős, törhetetlen meggyőződést attól, aki még a dévai börtönben is hitt a szabadelvűség győzelmében, hitte, hogy a késői kor az ő tisztultabb hitét fogja vallani, hitte, hogy az ő veszte után: „*a hamis igehirdetők tanai össze fognak omlani, mert — semmi és — semmi nem fogja az igazságot útjában feltartóztatni!*“¹

SAJTÓ HIBA:

10. oldal utolsó bekezdés így olvasandó: Dávid Ferenc igazi,
fősgyökeres magyar *érzésű* volt. Stb.